

V ‘Prachtig, prachtig!’ Het Hebreeuwse *Auctori Encomium* voor M.J. de Vries

P.B. Hartog

De dissertatie van Michaël Jacob de Vries bevat als laatste pagina, nog na de stellingen, een zogenaamd *Auctori Encomium*, een loflied op de auteur. In dit hoofdstuk, dat gewijd is aan De Vries’ *encomium*, zal ik pogen het loflied te situeren binnen de humanistische traditie waar het uit voortspruit en een kort commentaar te geven op zijn inhoud.

Encomia in de humanistische traditie

Een van de meest in het oog springende kenmerken van de humanistische geestesstroming, die aan het begin van de 16e eeuw in Italië zijn oorsprong had, is haar grote belangstelling voor de klassieke literatuur. Deze belangstelling manifesteerde zich in de eerste plaats in een grondige bestudering van de Griekse en Latijnse werken van weleer, die op haar beurt een opleving van de filologie tot gevolg had. In christelijke en joodse kringen werden ook de bijbelse boeken, die immers ook als ‘klassiek’ konden worden aangeduid, bestudeerd met hernieuwde interesse en een moderne methodologie.⁶⁸ Een welbekend resultaat van deze beweging is Erasmus’ (c. 1469-1536) editie van het Nieuwe Testament.⁶⁹ Deze humanistische bestudering van de klassieke literatuur was geen doel in zichzelf, maar diende de eloquentie en geletterdheid. In de woorden van McGrath: ‘the humanists studied the classics as models of written eloquence, in order to gain inspiration and instruction.’⁷⁰

Deze bestudering van de klassieken maakte in de humanisten een verlangen wakker om te wedijveren met de oude schrijvers, wier teksten als voorbeeld van eloquentie *pur sang* werden beschouwd. Zo werden oude vormen en tradities door de humanisten opgepakt en opnieuw toegepast. Een van deze oude vormen, die reeds bekend is uit klassieke bronnen, is het *encomium* (ἐγκώμιον) of lofdicht. Oorspronkelijk was een *encomium* een loflied dat werd uitgesproken na een samendronk of *symposium* (συμπόσιον). Later kwam het *encomium* los te staan van deze context en werd het een zelfstandig genre. In deze laatste betekenis is het reeds bekend uit de 6e eeuw voor Christus (Simonides van Keos). In de 2e eeuw na Christus schreef Lucianus van Samosata zijn *Musae Encomium* of ‘Loflied op de mug,’ een satirisch

68 Wat betreft het Oude Testament of de Hebreeuwse Bijbel stond in joodse kringen de exegese alsmede de studie van het Hebreeuws en de filologie reeds vroeg in de middeleeuwen op een hoog peil. Het christendom nam daarnaast de studie van het Nieuwe Testament op. Voor deze ontwikkelingen, zie McGrath (1994) 51-53 en Korteweg (2006) 21-30.

69 Erasmus (1519).

70 McGrath (1994) 37.

lofdicht dat invloed zou uitoefenen op wellicht de meest bekende exponent van humanistisch *encomium*-schrijven: Erasmus' *Stultitiae Laus* of 'Lof der Zotheid'.⁷¹ *Encomia* konden geschreven worden ter meerdere eer en glorie van zaken, zoals de satirische *encomia* van de hand van Lucianus en Erasmus, maar meestal verheerlijkten zij personen. Zo is een humanistisch *encomium* op de Engelse koningin Emma bekend⁷² en weten we van Erasmus dat hij een lofdicht op Filips de Schone heeft gecomponeerd.

Hoewel de meeste humanistische schrijvers hun pennenvruchten in het Latijn of Grieks stelden, zijn er onder hen ook die in het Hebreeuws schreven. Deze laatste taal werd beschouwd als een exotischer en verfijnder uitdrukkingmiddel dan het Grieks en Latijn en in deze taal geschreven werken hadden dan ook een speciale status. *Encomia* geschreven in het Hebreeuws toonden dat zowel de schrijver als de ontvanger van het lofdicht beschikten over een zeer grote eruditie. Dergelijke lofdichten zijn bijvoorbeeld bekend van Johannes Drusius de Jongere, die ze schreef bij het overlijden van van Johannes Scaliger,⁷³ en van Amadeo Peyron, die ze schreef voor Ludovico di Breme.⁷⁴ In deze traditie dient ook het *encomium* ter ere van Michael Jacobus de Vries te worden beschouwd.

Tekst, transcriptie en vertaling van De Vries' *encomium*

Op de volgende pagina's wordt de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst van De Vries' *encomium* gegeven, met transliteratie en vertaling. Het *encomium* is gesteld in het bijbels Hebreeuws en doet zeer sterk denken aan de stijl van de bijbelse Psalmen. Het bestaat uit dertien regels, die alle uit twee cola bestaan.⁷⁵ De beginletters van de regels vormen een acrostichon, namelijk פה mykl bn y'qb yph, 'Michal, zoon van Jacob, de schone.'⁷⁶ Het gebruik van acrosticha is een aloude traditie, die reeds in oudtestamentische poëzie gevonden wordt (vergelijk bijvoorbeeld de alfabetische acrosticha in Psalm 119 of Spreuken 31:10–31), waarop het onderhavige *encomium* waarschijnlijk teruggrijpt. Acrosticha konden verscheidene functies vervullen: waarschijnlijk was de poëtische en esthetische waarde van het alfabetische acrostichon de belangrijkste reden om hem te gebruiken, maar in latere teksten konden acrosticha tevens de naam van de auteur van een gedicht verhullen.⁷⁷ In dit *encomium* spelt het acrostichon de naam van de jonge doctor en wijst zo heen naar de hoofdpersoon van dit lofdicht.

71 Erasmus (2001).

72 Campbell en Keynes (1998).

73 Drusius (1609).

74 Mengozzi (1996).

75 Regel 6 is weliswaar door de auteur in drieën gedeeld, maar lijkt toch het metrum van een bicolon te hanteren; vergelijk de vertaling.

76 Of: Jakob Jaffe.

77 Vergelijk in dit verband bijvoorbeeld het acrostichon in het bekende joodse liturgische gedicht *lēḥā dōdī*, dat de naam van zijn auteur Sjlomo ha-Levi uitspelt.

מ ה יפו פְּעַמַיִךְ . אֲבָרְכָה וְאֶגְדְּלָה שְׁמֶךָ :
י רוצו לטוב רגְלֵיךְ . וְרַע לֹא יְגוּר בְּאֶהְלֶךְ :
כ לְתָה נִפְשֶׁךָ לְרַפּוּאוֹת . חַן חַן תְּשׁוּאוֹת :
ל עָרַב לֹא הִנַּחַת יָדֶיךָ . מִלְּהַתְמִיד בְּלִמּוּדֶךָ :
ב בּוֹקֵר זִרְעַתְּ זִרְעֶךָ . תּוֹרַתְךָ בִּתְוֹךְ מַעֲיֶךָ :
ג בּוֹן וְחָכֵם וְרַב . כְּמוֹךְ . לֹא יִמָּצֵא בְּקֹהֶל רֵב :
י זִמְם וְלִילָה הִגִּיתְּ . וּפְעַם אַחַת לֹא שָׁנִיתְּ :
ע תִּירַתִּי לְמוֹשֶׁל בַּכֹּל . אֲשֶׁר בִּידוֹ לְחַזֵּק לַכֹּל :
ק רֹבב יִהְיֶה בְּעַצְתְּךָ . וַיִּשְׁלַח תְּעַלָּה בְּרַפּוּאוֹתֶיךָ :
ב כָּל מִשְׁלַח יָדֶיךָ . יָמִין צַדִּיקוֹ יִסְעֶדְךָ :
י אֲרִיךְ יָמֶיךָ וּשְׁנוֹתֶיךָ . וַיִּמְלֵא כָּל מִשְׁאָלוֹתֶיךָ :
פ אֵר וְכְבוֹד יִתְּנוּ לְשִׁמְךָ . וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אֲמֹנֶךָ :
ה לֹא כֹה דִּבַּרְתִּי . תִּקְוֹתַי תּוֹחַלְתַּי וְשִׁבְרֵי :

Ma yāfū pē'āmechā – āvārēchā wa-`āgaddēlā sjēmechā.
 Yārūtsū laṭ-tov raglechā – wē-ra' lō yāgūr bē-'ohōlechā.
 Kāltā nafsjēchā li-rēfū'ōt – chēn chēn tēsju'ōt.
 Lā-'erev lō hinnachtā yādechā – mi-lē-hatmīd bē-limmūdechā.
 Bab-bôqer zāra tā zar'echā – tōrātechā bē-tôch mē'echā.
 Navôn wē-chāchām wā-rāv – kāmôchā – lō yimmātsē bē-qahal rāv.
 Yômām wā-laylā hāgītā – u-fa'am 'achat lō sjānītā.
 'ātrātī lē-mōsjel bak-kōl – 'āsjer bē-yādō lē-chazzēq lak-kōl.
 Qārôv yihēye ba-'ātsātechā – wē-yisjlach tē'ālā bi-rēfū'ōtechā.
 Bē-chol misjlach yādechā – yēmīn tsidqō yis'ādechā.
 Ya'ārīch yāmechā u-sjēnōtechā – wi-yēmāllē kol misj'ālōtechā.
 Pē'er wē-chāvôd yittēnū li-sjēmechā – wē-yisjtachāwū lēchā bēnē'immechā.
 Halō chō dēvārī – tiqwātī tōchaltī wē-sibbrī.

Hoe schoon zijn uw schreden! Ik zegen en verheerlijk uw naam.
 Uw voeten zullen rennen naar het goede; en het kwaad zal niet wonen in uw tent.
 Uw ziel smachtte naar de geneeskunst – gejubel: "Prachtig, prachtig!"
 's Avonds hebt gij uw handen niet neergelegd, weg van volharding in uw studie.
 's Morgens hebt gij uw zaad gezaaid, uw kennis in uw binnenste.
 Verstandig en wijs en voornaam als gij is er niemand in een grote schare.
 Overdag en 's nachts hebt gij overdacht, en geen enkele maal hebt gij anders
 gedaan.
 Mijn gebed is tot de Heerser van het Al, in wiens hand het is, alles te steunen.
 Hij zal nabij zijn bij uw raad, en Hij zal heling zenden bij uw geneeskunst.
 Bij alles wat uw hand doet – Zijn rechtvaardige rechterhand zal u bijstaan.
 Hij zal uw dagen en jaren verlengen en al uw wensen vervullen.
 Glans en eer zal men aan uw naam geven, en de zonen van uw moeder zullen
 voor u neerknielen.
 Aldus zijn mijn woord, mijn hoop, mijn verwachting en mijn wens.

Commentaar

Zoals reeds eerder opgemerkt, is het *encomium* ter ere van Michael Jacobus de Vries gesteld in het bijbels Hebreeuws en vormgegeven in een poëtische stijl die zeer nauw verwant is aan die der bijbelse psalmen. Wat betreft zijn inhoud is het *encomium* samengesteld uit citaten uit de bijbelse literatuur en, zo zal blijken, uit de bredere joodse traditie. De auteur van het *encomium* haalt frasen vanuit deze Hebreeuwse bronnen uit hun oorspronkelijke context en combineert deze met elkaar op een nieuwe wijze. Zo kent de auteur van het *encomium* aan deze zinsneden nieuwe betekenissen toe. In dit commentaar zal ik, waar mogelijk, de bron van de verschillende versregels en cola⁷⁸ van het hier besproken *encomium* aangeven en enkele opmerkingen maken over hun betekenis.

Structuur

Voordat overgegaan wordt tot het becommentariëren van de individuele regels van het *encomium*, staan we stil bij de structuur van dit lofdicht. Het hier besproken *encomium* kan onderverdeeld worden in de drie traditionele delen inleiding, middenstuk en slot. De inleiding van het gedicht bestaat uit de regels 1–2, die handelen over de bijzondere band tussen de jonge doctor en zijn God, alsmede zijn rechte levensloop. In het slot, dat de regels 10–13 beslaat, wordt de zegen die de jonge doctor ontvangt, beschreven en worden wensen ten goede de geprezenen toegebeden. Het middenstuk beslaat de regels 3–9 en vormt het belangrijkste deel van het *encomium*, waarin de vaardigheid en vlijt van de jonge doctor in de geneeskunde worden beschreven. Dit middenstuk is concentrisch opgebouwd, met regel 6 als middelste en dus belangrijkste versregel. De regels die regel 6 omsluiten, staan tot elkaar in een speciale verhouding, zoals een overzicht van steekwoorden aantoont. Regels 3 en 9 worden verbonden door het gebruik van het woord *řfũ'õt*, dat bovendien als *inclusio* het gehele middenstuk omsluit. Regels 4 en 8 spreken beide over 'hand' of 'handen.' Het verband tussen regels 5 en 7 is gecompliceerder. Behalve een inhoudelijke overeenkomst tussen 'in de ochtend je zaad zaaien' en 'overdag en 's nachts overdenken' verbindt het Psalmcitaat in de zevende regel deze twee versregels. Alle elementen uit Psalm 1:2 ('Zijn wet (*tôrâ*) zal hij overdag en 's nachts overdenken') zijn in de regel 7 van het *encomium* aanwezig, behalve de *tôrâ*: over deze 'wet' of 'kennis' wordt gesproken in vers 5. Zo dienen deze verzen samen gelezen te worden om tot hun volle betekenis te komen en zijn zij nauw met elkaar verbonden. De concentrische structuur van het middenstuk verbindt zo de verscheidene regels op een ingenieuze manier met elkaar en zondert regel 6 af als middelpunt, waarop alle nadruk valt en dat de hoofdboodschap van het *encomium* verwoordt: 'Verstandig en wijs en voornam als gij is er niemand in een grote schare.'

Een laatste opmerking aangaande de structuur en opbouw van het hier

78 Voor de betekenis van deze en andere literair-technische termen in deze bijdrage zie Fokkelman (2000).

besproken *encomium* betreft het gebruik van rijm. In Hebreeuwse gedichten komt rijm traditioneel niet voor. Als poëtische technieken bedienen deze gedichten zich veeleer van bijvoorbeeld het veelbesproken *parallelismus membrorum* of *acrosticha*. In ons *encomium* komen deze beide traditionele technieken ook voor: het lofdicht is opgebouwd rond *bicola* waarvan de beide versvoeten vrijwel naadloos met elkaar parallel lopen en de eerste letters van iedere regel vormen een *acrostichon*. Daarnaast vinden we echter in ons lofdicht naast deze traditionele technieken een rijmschema. Dit rijmschema functioneert op het niveau van de versregel en de beide *cola* van iedere regel rijmen op elkaar. Bij nadere bestudering blijkt dit rijmschema niet al te gecompliceerd te zijn: in het merendeel van de gevallen vindt rijm plaats door herhaling van het suffix *-chā* ‘jouw’ (regels 1–2, 4–5, 9–12), soms zelfs door herhaling van hetzelfde woord *rāv* (regel 6) of *kōl* (regel 8). Desalniettemin kan het gebruik van rijm, hoe rudimentair dat moge zijn, gezien worden als een vernieuwend element in dit *encomium* in vergelijking met andere Hebreeuwse poëzie.

Regels 1–2

Deze regels, die als het ware een korte *laudatio* vormen, dienen als een inleiding op het *encomium*. Zij zijn niet toegespitst op de medische kunde van de jonge doctor, maar op zijn bijzondere relatie met God en zijn onberispelijke levensloop. De lofzang wordt ingezet met een citaat uit Hooglied 7:2, waar de bruidegom zijn bruid toeroept: ‘Hoe schoon zijn je schreden in je sandalen, edelmansdochter!’⁷⁹ Dit citaat uit het Hooglied dient zeer waarschijnlijk allegorisch opgevat te worden en staat zo in de lijn van de lange traditie van allegorische uitleg van het lied der liederen. Deze traditie heeft verscheidene vormen gekend: waar de bruidegom traditioneel als God is verklaard (of, binnen de christelijke uitlegtraditie, als Christus), is de bruid in de geschiedenis verschillend geduid. De meest voorkomende interpretaties zien deze bruid als óf het volk van God (binnen de christelijke traditie vaak de kerk) óf de individuele gelovige.⁸⁰

In het hier besproken *encomium* lijkt de meer individualistische uitleg van het Hooglied voorondersteld te zijn: het Hoogliedcitaat getuigt van de liefde die God voor de jonge doctor koestert. Deze uitleg van het a-colon sluit naadloos aan bij die van het b-colon, waar Genesis 12:2 wordt geciteerd. In dit hoofdstuk gebiedt God Abram op te trekken naar Kanaän en belooft Hij hem zijn zegen: ‘Ik zal je maken tot een groot volk en ik zal je zegenen en ik zal je naam groot maken – je zult een zegen zijn.’ Tezamen wijzen de twee *cola* die de eerste regel van het *encomium* vormen, zo op de bijzondere betrekking die God met de jonge doctor onderhoudt en de eer die Hij hem toebedeelt.

In de tweede versregel van het *encomium* wordt aandacht besteed aan de

79 De bijbelvertalingen zijn van mijzelf.

80 Voor deze allegorische uitlegtraditie, haar verscheidene vormen en een verwerping, zie Oosterhoff (1987).

rechte levenswandel van de geprezene. De zinsnede ‘uw voeten zullen rennen naar het goede’ komt als zodanig niet in de Bijbel voor, maar lijkt antithetisch gebaseerd te zijn op Spreuken 1:16, waar geschreven staat: ‘want hun voeten zullen rennen naar het kwaad.’ In zijn letterlijke vorm vinden we de frase uit ons *encomium* wel in de 14e-eeuwse joodse wetsverzameling van de hand van Rabbi Jakob ben Asher (1269–1343), *Arba’ā Tūrim*.⁸¹ Het is opmerkelijk dat een citaat uit de rabbijnse traditie voorkomt in een dergelijk Hebreeuws *encomium*, aangezien de meeste lofdichten slechts bijbelcitataten bevatten.⁸² Van de jonge doctor is bekend dat hij uit een joods geslacht stamt en dit unieke citaat wijst erop dat de dichter van het *encomium* waarschijnlijk ook joods is geweest. Op joodse betrokkenheid bij de promotie van De Vries wijzen bovendien de joodse namen als Hartog, d’Ancona en Benedictus (Baruch) die op het titelblad van zijn dissertatie vermeld staan. Deze laatste wordt daar bovendien opgevoerd als kenner van ‘rabbijnse en Talmoedische zaken’ (*rerum rabinicarum et talmuticarum*).

Het b-colon van regel 2 sluit naadloos aan bij de in het a-colon ingezette beschrijving van de rechte levenswandel van de geprezene. De uitdrukking ‘in iemands tent wonen’ komt tweemaal voor in de Bijbel en betekent: ‘nauw met iemand vertrouwd zijn.’ Het b-colon komt als zodanig niet in de Bijbel voor, maar dient opgevat te worden als een bevestiging dat het kwaad de jonge doctor niet vertrouwd zal zijn, omdat zijn levenswandel recht is. Beide gevallen waarin de uitdrukking ‘in iemands tent wonen’ in de Bijbel voorkomt, handelen over een nauwe relatie tussen God en mens: ‘Eeuwige, wie zou wonen in uw tent?’ (Psalm 15:1) en ‘Laat ik in uw tent wonen’ (Psalm 61:5). Opmerkelijk genoeg is dit niet de betekenis van de uitdrukking in het *encomium*. Door de bijbelse uitdrukking ‘in iemands tent wonen’ niet toe te passen op God en zijn vertrouweling, maar op de geprezene en het kwaad, legt het *encomium* duidelijk verschillende accenten binnen de twee regels die de inleiding op het lofdicht vormen: regel 1 gaat over de bijzondere relatie tussen de jonge doctor en God, regel 2 over zijn goede levenswandel en zijn afschuw van het kwaad.

Regel 3

Psalm 84:3 vormt de inspiratiebron voor het a-colon van deze regel: ‘Mijn ziel verlangt en smacht naar de voorhoven van de Eeuwige.’ De ‘voorhoven van de Eeuwige’ dienen hier opgevat te worden als de drempels van Gods huis, de plaats waar Hij gevonden kan worden. Het citaat uit Psalm 84 bouwt zo verder op de beeldspraak van ‘bij iemand thuis zijn.’ In ons *encomium* wordt deze beeldspraak niet toegepast op de individuele mens en God, maar op de ziel van de jonge doctor en de geneeskunst: ‘uw ziel smacht naar de geneeskunst.’ Zoals de psalmist uit Psalm 84 zich ernaar uitstrekt om bij de Eeuwige een

81 ‘Orach Chayyim, hoofdstuk 1. Voor meer informatie over dit geschrift en de indeling ervan, zie bijvoorbeeld Sicker (2007) 123-124.

82 Zie de verwijzingen die de *encomia* in Drusius (1609) vergezellen.

thuis te vinden, zo smacht de jonge doctor naar de vertrouwelijke omgang met de geneeskunst. De blijdschap die deze vertrouwelijke omgang losmaakt, is verwoord in het b-colon, waar een enigszins enigmatische frase uit Zacharia 4:7 wordt aangehaald: ‘gejubel “Prachtig, prachtig!” voor haar.’

Regel 4-5

De vierde en vijfde versregel van het *encomium* beschrijven de uitzonderlijke vlijt van de geprezene. Beide regels worden ingezet met een citaat uit Prediker 11:6, waarbij de werkwoordsvormen aangepast worden aan de context van het *encomium*: ‘Zaai des ochtends je zaad, leg je handen niet neer des avonds.’ Deze citaten uit Prediker vormen de a-cola van regels 4 en 5 en worden in de beide b-cola aangevuld met andere frasen. In vers 4 bestaat het b-colon uit een ongebruikelijke werkwoordsconstructie, die meer aan later Hebreeuws dan aan bijbels Hebreeuws doet denken. Als zodanig komt de frase dan ook niet in de Bijbel voor. Het woord *limmûd*, hier gebruikt voor ‘studie,’ vormt een parallel met het woord *tôrâ* ‘kennis’ in het b-colon van regel 5 en verbindt zo deze twee verzen met elkaar. Een dergelijke parallel tussen deze twee woorden wordt ook gevonden in bijvoorbeeld Jesaja 8:16.

De tweede versvoet van regel 5 citeert, in tegenstelling tot het b-colon van regel 4, letterlijk een bijbelse frase. In Psalm 40:9 lezen we: ‘en uw wet [is] in mijn binnenste.’ Waar het bijbelse vers een uitspraak van de Psalmist tot zijn God beschrijft, leest het *encomium* in het bezittelijke voornaamwoord niet God, maar de jonge doctor: ‘uw kennis is in uw binnenste.’ Het woord *tôrâ*, in het *encomium* vertaald met ‘kennis,’ lijkt een veel voorkomend thema in Hebreeuwse *encomia* te zijn. Het komt bijvoorbeeld ook voor in de Hebreeuwse *encomia* van Johannes Drusius de Jongere.⁸³ In deze lofdichten duidt de term op de specifieke eigenschap waarvoor de geprezene geprezen wordt. In deze betekenis wordt de term ontdaan van zijn religieuze connotatie en komt hij simpelweg ‘vaardigheid,’ ‘kennis’ of ‘inzicht’ te betekenen.⁸⁴

Regel 6

Deze regel vormt het centrale punt, de climax, van het *encomium*. Hoewel deze regel, net als alle andere, een dicolon is, heeft de auteur van het *encomium* hem in drieën gedeeld om op de woordgroep *kâmôchâ* ‘zoals gij’ bijzondere nadruk te leggen. Het a-colon wordt gevormd door de drie woorden ‘verstandig en wijs en voornaam.’ De woorden ‘verstandig en wijs’ komen in de Bijbel regelmatig gezamenlijk voor. Als eerste gebeurt dit met betrekking tot Jozef, tegen wie in Genesis 41:39 wordt gezegd: ‘er is niemand verstandig en wijs als u.’ Deze tekst vormt zo zeer waarschijnlijk de inspiratiebron voor regel 6a–b.

83 Drusius (1609).

84 In de *encomia* van Drusius (1609) wordt de term ook parallel gebruikt met *chochma*, dat (onder andere) ‘praktische vaardigheid’ betekent; zie Fox (2000) 32-34.

Het c-colon is gesteld in net bijbels Hebreeuws, maar komt als zodanig niet in de Schrift voor. Wel wordt de term ‘in een grote schare’ onder andere gevonden in Psalm 22:26, 35:18 en 40:10.

Regel 7

Het a-colon van deze regel is gebaseerd op Psalm 1:2: ‘zijn wet (tôrâ) overdenkt hij overdag en ’s nachts.’ Zoals hierboven reeds uiteengezet (zie het kopje ‘structuur’), kan de werkwoordsconstructie die in dit a-colon wordt gebruikt, slechts samen worden begrepen met het b-colon van regel 5. In deze laatste regel vinden we het object van het werkwoord ‘overdenken’ uit regel 7, namelijk ‘uw kennis’ (tôrâtechâ). Het b-colon doet niet zozeer denken aan bijbels Hebreeuws, maar aan een latere taalfase, waarin het gebruikte werkwoord sjânâ voornamelijk ‘veranderen’ betekent. In het bijbels Hebreeuws betekent dit werkwoord nog regelmatig ‘voor een tweede keer doen.’ Zie 1 Samuel 26:8, waar een constructie wordt gebruikt die lijkt op die uit ons vers: ‘Laat ik hem met een speer op de aarde slaan, één keer, en ik zal het hem geen tweede keer doen (sjânâ).’

Regel 8

De volledige achtste versregel van ons *encomium* gaat terug op een joods gebed uit de na-bijbelse traditie, dat Wě-’attâ môsjël bakkōl heet. Dit gebed is onderdeel van de traditionele joodse gebedenboeken en de synagogale liturgie. Het wordt iedere ochtend tijdens het ochtendgebed geproclameerd. In dit gebed komt de frase ‘Heerser van het Al’ als aanduiding voor God voor: ‘U bent de Heerser van het Al.’ Daarnaast wordt er van God gezegd: ‘In uw handen is kracht en sterkte. Uw handen verzorgen en steunen alles.’ Na het eerdere citaat uit Arbā’ā Tūrīm in regel 2 is hier dus voor de tweede maal een regel uit het *encomium* gebaseerd op een element uit de na-bijbelse joodse traditie. Samen met het vorige citaat uit de rabbijnse of klassiek-joodse traditie toont deze versregel onomstotelijk aan dat de auteur van De Vries’ lofdicht bekend was met niet alleen de bijbelse literatuur, maar ook met latere uitleggingen daarvan, alsmede de joodse legislatieve traditie en liturgie. Met name deze bekendheid met joodse wetsverzamelingen als Arbā’ā Tūrīm, die binnen het christendom over het algemeen als weinig relevant werden beschouwd, en de joodse liturgie maken het, zoals eerder gezegd, zeer waarschijnlijk dat het hier besproken *encomium* afkomstig is van de hand van een auteur met een traditioneel-joodse achtergrond.

Regel 9

De twee cola van deze versregel komen beide niet letterlijk in de Bijbel voor, maar zijn wellicht gebaseerd op enkele bijbelse zinsneden. Het a-colon vertoont een inhoudelijke overeenkomst met Psalm 73:24, waar de Psalmist

tegen God zegt: ‘Met uw raad zult u mij leiden.’ De combinatie van de woorden ‘genezing’ (tē’ālā) en ‘geneeskunst’ (de Hebreeuwse wortel *rp*) die in het b-colon gevonden wordt, komt tweemaal voor in het boek Jeremiah, namelijk in de verzen 30:13 en 46:11.

Regel 10

Het a-colon van deze versregel bevat de zinsnede ‘bij alles wat uw hand doet.’ Deze frase is een letterlijk citaat uit de Bijbel, namelijk uit het bijbelboek Deuteronomium, waarin deze zes keer voorkomt (o.a. 28:8, 28:20). Het b-colon van regel 10 is gevormd door twee bijbelse uitdrukkingen samen te voegen tot één nieuwe uitdrukking. In Psalm 18:36 staat geschreven: ‘uw rechterhand ondersteunt mij.’ In Jesaja 41:10 spreekt God over ‘mijn rechtvaardige rechterhand’ of, letterlijker vertaald, ‘de rechterhand van mijn rechtvaardigheid.’ Door combinatie van deze twee bijbelverzen ontstaat het b-colon van deze regel: ‘Zijn rechtvaardige rechterhand zal u bijstaan.’

Regel 11

Deze versregel grijpt terug op het begin van het *encomium* waar de rechte levenswandel van de jonge doctor beschreven wordt en verhaalt over de zegen die God hem omwille van zijn onberispelijke gedrag doet toekomen. De in het a-colon van deze regel gebezigde uitdrukking ‘Hij zal uw dagen en jaren verlengen’ doet denken aan de welbekende uitdrukking ‘uw dagen zullen lang zijn,’ die gevonden wordt in de Tien Geboden (Exodus 20:12, Deuteronomium 5:16). Deze uitdrukking wordt daar als beloning voor het opvolgen van de geboden gepresenteerd en wijst ook in het *encomium* op de beloning die God de jonge doctor verschaft. Het b-colon zet de beschrijving van het goddelijk welgevallen aan de geprezenen voort door letterlijk te citeren uit Psalm 20:6: ‘de Heer zal al uw wensen vervullen.’

Regel 12

De twaalfde versregel van het *encomium* bevat goede wensen aan het adres van de jonge doctor. Het a-colon komt als zodanig niet voor in de Bijbel, maar het gebruik van de wortel *kbd* in combinatie met het woord *sjem* ‘naam’ is wellicht vrijelijk geïnspireerd op Psalm 86:9: ‘zij zullen zich voor u neerbuigen, Heer, en zij zullen uw naam eer geven’ (*kbd*). In het b-colon wordt Genesis 27:29 letterlijk geciteerd, alwaar Izaäk zijn zoon Jakob zegent met de woorden: ‘De zonen uws moeders zullen zich voor u neerbuigen.’ Zo doet dit b-colon van regel 12 terugdenken aan de eerste regel van het *encomium*, waar tevens uit een zegen, ontvangen door een aartsvader, wordt geciteerd.

Regel 13

Deze regel drukt de waarheid van de voorafgaande versregels uit en bevestigt zo de eerdere woorden van de auteur van het *encomium*. Het a-colon van deze regel citeert Jeremia 23:29, met weglating van de daar gevonden vergelijking: ‘aldus is mijn woord, gelijk vuur – spreekt de Eeuwige.’ Het b-colon sluit aan bij de term ‘mijn woord’ (*dēvārī*) en versterkt deze door drie woorden van vergelijkbare betekenis toe te voegen: ‘mijn hoop,’ ‘mijn verwachting’ en ‘mijn wens.’ Zo voltooit deze dertiende versregel het *encomium* ter ere van Michael Jacobus de Vries, waarin de jonge doctor geprezen wordt om zijn rechte levenswandel en zijn vaardigheid in de geneeskunst en waarin hem zegen en welvaart wordt toegewenst en toegebeden.

Tot slot

Hierboven is aangetoond hoe het *encomium* dat het proefschrift van M.J. de Vries vergezelt, is gebaseerd op zinnen en frasen uit zowel de Bijbel als de bredere joodse traditie. Naast letterlijke citaten of vrijere inspiratie op versniveau ademt het *encomium* als geheel het karakter van het bekende bijbelse *encomium* ter ere van de ‘degelijke huisvrouw’ (Spreuken 31:10–31).⁸⁵ In dit gedeelte lezen we over deze vrouw: ‘zij staat op als het nog nacht is’ (vers 15), ‘haar mond spreekt wijsheid en een aangename leer (*tôrâ*; vergelijk regel 5 van ons *encomium*) is op haar tong’ (vers 26), ‘vele vrouwen hebben grootste daden verricht, maar jij gaat ze allemaal te boven’ (vers 29). Bovendien is deze vrouw, blijkens Spreuken 31:10, moeilijk te ‘vinden’ (*mātsā*; vergelijk regel 6 van het *encomium*). Al met al is het *encomium* ter ere van Michael Jacobus de Vries een kunstige en creatieve uiting van joodse literaire activiteit in 18e-eeuws Nederland. Het lofdicht biedt een intrigerende samenstelling van Hebreeuwse uitdrukkingen uit verscheidene bronnen die, losgemaakt van hun oorspronkelijke context, nieuwe betekenis ontvangen in het *encomium* en de eer en vaardigheid van de jonge doctor bezingen.

⁸⁵ Voor het *encomium* in Spreuken 31:10–31, zie Fox (2009) 902-905. Het is goed mogelijk dat latere Hebreeuwse *encomia* voortburderden op teksten als Spreuken 31. De overeenkomsten tussen Spreuken 31 en het hier besproken *encomia* komen voort ofwel uit directe afhankelijkheid tussen deze twee teksten ofwel uit hun gemeenschappelijke genre.

Literatuur

- Campbell, Alistair en Keynes, Simon D. (1998), *Encomium Emmae reginae*, Cambridge
- Drusius, Johannes (1609), *Lachrymae Johannis Drusii junioris, tribus carminum generibus expressae, in obitum Josephi Scaligeri, Julii Caesaris à Burden filii*, Franeker
- Erasmus, Desiderius (1519), *Novum Testamentum omne, multo quàm antehac dilligentius ab Erasmo Roterodamo recognitum, emendatum ac translatum, una cum annotationibus recognitis, emendatum ac translatum etc.*, I, Bazel
- Erasmus, Desiderius (2001), *Lof der Zotheid*, vertaald door Harm-Jan van Dam, Amsterdam (oorspronkelijke editie 1511)
- Fokkelman, Jan P. (2000), *Dichtkunst in de Bijbel. Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer
- Fox, Michael V. (2000), *Proverbs 1–9*. Anchor Bible Commentary, New Haven
- Fox, Michael V. (2009), *Proverbs 10–31*, Anchor Bible Commentary, New Haven
- Korteweg, Peter (2006), *De nieuwtestamentische commentaren van Johannes Drusius (1550–1616)*, Melissant [zie ook: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/4953>]
- McGrath, Alister E. (1994), *Christian Theology. An Introduction*, Oxford
- Mengozzi, Alessandro (1996), ‘Salmo ebraico che l’abate Amedeo Peyron compose nel 1806 in occasione della messa nuova dell’abate Ludovico di Breme’, in: S. Curto (red.), *Giornata di studio in onore di Amedeo Peyron (Torino, 4 ottobre 1996)*, Florence, 41–63
- Oosterhoff, B.J. (1987), ‘Is het Hooglied een allegorie?’ in *idem, Om de Schriften te openen*, Kampen, 51–65
- Sicker, Martin (2007), *An Introduction to Judaic Thought and Rabbinic Literature*. Westport